

УДК 340.12:316.3(477)

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

INFORMATION RELATIONS IN UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

Мукомела І.В.,
аспірант

Науково-дослідного інституту
державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України

У статті досліджено питання становлення інформаційного суспільства в Україні та розвитку правової науки в напрямі регулювання суспільних інформаційних відносин у новий історичний період. Визначено основні види інформаційних відносин шляхом розширеного тлумачення їх об'єктів. Наголошено на необхідності комплексної адаптації всіх галузей права до нових цифрових умов.

Ключові слова: інформаційні відносини, інформаційне суспільство, інформація, Інтернет, право.

В статье исследованы вопросы становления информационного общества в Украине и развития правовой науки в направлении регулирования общественных информационных отношений в новом историческом периоде. Определены основные виды информационных отношений путем расширительного толкования их объектов. Отмечена необходимость комплексной адаптации всех отраслей права в новых цифровых условиях.

Ключевые слова: информационные отношения, информационное общество, информация, Интернет, право.

The article explores the formation issues of information society in Ukraine along with the development of legal science in terms of regulating social information relations in the new historical period. The main types of information relations are determined through expanded interpretation of their objects. It is emphasized on the necessity of modern branches of law complex adaptation to the new digital era.

Key words: information relations, information society, information, Internet, law.

Постановка проблеми. Нині для України побудова інформаційного суспільства як комплексного феномена та постійний інформаційний розвиток є одним із найважливіших державних пріоритетів. Побудова та прогрес інформаційного суспільства невід'ємно пов'язані з технологічним впливом на суспільні відносини, що зумовлює появу нових для традиційного права об'єктів і суб'єктів правовідносин. Подібні відносини потребують адекватного правового регулювання. Треба відзначити, що нині в теорії права та вітчизняному законодавстві широковживаним є поняття «інформаційні відносини». Саме цей вид суспільних відносин, який пронизує нині майже всі сфери життєдіяльності людини, суспільства та держави, є імпульсом, що впливає на розвиток правової науки й вітчизняного законодавства. Незважаючи на це, у юридичній науці відсутнє уніфіковане розуміння цього явища, оскільки його теоретико-правовому дослідженню приділена недостатня увага, що й обумовлює **актуальність статті**.

Стан дослідження. Розглядувану проблематику досліджували у своїх працях такі вітчизняні й зарубіжні вче-

ні: І.В. Арістова, І.Л. Бачило, В.М. Брижко, В.А. Ліпкан, В.О. Копилов, П.У. Кузнєцов, В.Г. Пилипчук, А.А. Стрельцов та інші.

Мета статті – дослідження з теоретико-правової точки зору комплексу суспільних відносин в інформаційній сфері, а також аналіз їх впливу на публічні та приватні галузі права.

Виклад основного матеріалу. У нечисленних роботах, у яких розглядається питання інформаційних відносин із теоретичної точки зору, намітився смисловий дисонанс, який вносить суттєві труднощі в подальші розробки та вивчення цього правового явища. Так, І.В. Арістова [1, с. 181], В.М. Брижко [2, с. 143–145], В.А. Ліпкан [3, с. 116–117] та інші беруть за основу вузький підхід до визначення поняття «інформаційні відносини», які розуміються як суспільні відносини, пов'язані зі збиранням (одержанням), використанням, поширенням та зберіганням інформації. Вважаємо, що цей підхід викликаний нормами Закону України «Про інформацію» [4], у п. 2 ст. 4 якого зазначається, що об'єктом інформаційних відносин є ін-

формація. Однак, незважаючи на те, що вітчизняне законодавство в цілому й вищенаведений закон зокрема оперують вказаним поняттям, його концептуальне визначення відсутнє, а це дає підстави стверджувати, що український законодавець ще не визначився з природою й сутністю інформаційних відносин.

Широкий підхід, який обстоює значна кількість науковців, у тому числі І.Л. Бачило [5, с. 95–98], В.О. Копилов [6, с. 97–99], П.У. Кузнецов [7, с. 116–121], А.А. Стрельцов [8], полягає в розширеному тлумаченні об'єктів інформаційних відносин, на нашу думку, є більш виправданим. Узагальнюючи підходи наведених авторів до питання видів (груп) інформаційних відносин, ми вважаємо за доцільне виділити такі:

1) суспільні відносини, що виникають під час здійснення пошуку, одержання, використання, створення, поширення та зберігання інформації. В Україні правове регулювання цього виду суспільних відносин здійснюється за допомогою використання широкого переліку нормативно-правових актів: Конституції України, законів України: «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про рекламу», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про науково-технічну інформацію», «Про авторське право і суміжні права», «Про державну таємницю» та інших. У юридичній науці наголошується на недосконалості низки цих актів і необхідності їх ревізії з метою внесення змін задля їхньої відповідності викликам часу. Однак варто також зауважити, що у вітчизняному законодавстві приділена значна увага питанню регулювання інформації. Багатоманітність інформаційних суспільних відносин обумовлена великим обігом інформації. Розглядуваний вид суспільних відносин безпосередньо пов'язаний із такими інформаційними об'єктами, як інформаційний продукт та інформаційна послуга. Так, в абз. 8 ст. 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації» [9] зазначається: «Інформаційний продукт (продукція) – документована інформація, яка підготовлена та призначена для задоволення потреб користувачів». В абз. 6 ст. 1 цього закону інформаційна послуга визначається як «дії суб'єктів щодо забезпечення споживачів інформаційними продуктами»;

2) суспільні відносини, пов'язані з інформатизацією та іншою діяльністю, що спрямована на формування й використання інформаційних систем, інформаційних технологій та інших елементів інформаційної інфраструктури. Інформатизація – це сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян і суспільства на основі створення, розвитку й використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки (абз. 5 ст. 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації» [9]). У цілому інформатизація – це тривалий процес, оскільки технології постійно оновлюються, розвиваються, саме тому на цьому шляху потрібно стале значне матеріальне забезпечення. Засобами, якими реалізується інформатизація, є електронні обчислювальні машини, програмне, математичне, лінгвістичне та інше забезпечення, інформаційні системи або їх окремі елементи, інформаційні мережі й мережі зв'язку, що використовуються для реалізації інформаційних технологій (абз. 4 ст. 1 Закону України «Про Національну програму інформатизації» [9]). Сюди також можна віднести суспільні відносини, що пов'язані з ліцензуванням різних видів інформаційної діяльності, так звані телекомунікаційні правовідносини. Сутністю останніх є надання те-

лекомунікаційних послуг, під якими розуміється продукт діяльності оператора та/або провайдера телекомунікацій, спрямований на задоволення потреб споживачів у сфері телекомунікацій (абз. 54 ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» [10]). Телекомунікаційні правовідносини можуть виникати між, з одного боку, споживачем, яким може бути як фізична, так і юридична особа, а з іншого боку, оператором чи провайдером телекомунікацій із приводу надання телекомунікаційних послуг. Загалом ця група інформаційних відносин регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких варто виділити Закон України «Про Національну програму інформатизації», Закон України «Про телекомунікації», Рішення Національної комісії з питань регулювання зв'язку України «Про затвердження Ліцензійних умов здійснення діяльності у сфері телекомунікацій з надання послуг фіксованого телефонного зв'язку з правом технічного обслуговування та експлуатації телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електров'язку: місцевого, міжміського, міжнародного» від 10 грудня 2009 р. № 1789 та інші;

3) логічно пов'язаними з попереднім видом інформаційних суспільних відносин є відносини, які виникають під час використання глобальної мережі Інтернет. Це питання нині є чи не найбільш дискусійним у правовій науці. Варто звернути увагу на те, що до сих пір існує точка зору, яка принципово заперечує необхідність правового регулювання суспільних відносин в Інтернеті. Апологети цієї позиції апелюють до природи виникнення цього явища – до принципу свободи Інтернету, а також до віртуальної мережі як вільного від державного впливу та контролю простору. На початковому етапі становлення мережі Інтернет-спільнота була не чисельною, її учасниками були інтелектуали та висококультурні люди з ідеалістичними життєвими цілями. Відносини в «молодому Інтернеті» здійснювалися на принципі саморегуляції, тобто кожен учасник спільноти міг робити будь-що, проте при цьому його дії не мали наносити шкоду іншим його учасникам чи порушувати роботу самої мережі [11, с. 12–15]. Однак романтичний період розвитку Інтернету минув зі збільшенням кількості його користувачів, відмінностями їх цінностей і цілей використання мережі. Крім цього, швидке проникнення Інтернету у всі сфери суспільного життя унеможливило належний рівень саморегулювання суспільних відносин, яке виявилось малоефективним під час забезпечення захисту прав та інтересів його суб'єктів у новітніх умовах і на зміну якому мають прийти традиційні правові засоби впливу на суспільні відносини в мережі.

Професор Гамбургського університету К.-Х. Лаудер із цього приводу зазначає, що будь-яке широкомасштабне впровадження й використання нового соціального явища, у тому числі Інтернету, призводить до необхідності вирішення такої проблеми: чи обмежитися лише додатковою інтерпретацією нині існуючих юридичних понять і правових норм, чи створювати абсолютно нові юридичні правила та правові норми [12].

У цьому контексті заслуговує на увагу точка зору І.М. Рассолова, який зазначає: «Мова йде навіть не про те, щоб якомога швидше прийняти нові джерела права, а про те, щоб знайти метод правового регулювання інформаційних суспільних відносин, який би був адаптований до нових умов. Такий метод отримав назву «співрегулювання» (*coreгулювання*). Співрегулювання має існувати, щоб досягнути координації динаміки функціонування Інтернету з публічними інститутами. У цьому середовищі має залишатися значимим публічне регулювання шляхом застосування закону й суду (судових рішень). Проте також мають заохочуватися індивідуальні, корпоративні й економічні способи регулювання. Співрегулювання виникає внаслідок визнання існування цих двох динамік» [13, с. 61].

О.А. Баранов безапеляційно заперечує можливість виділення якогось особливого «інтернет-права» чи «елек-

тронного права». При цьому науковець пропонує такі три способи використання правових норм для регулювання суспільних відносин, що виникають у мережі:

- норми права, які зазвичай застосовуються в процесі правового регулювання цих відносин в умовах, коли не використовується Інтернет;
- правові норми, що звичайно застосовуються в процесі правового регулювання цих відносин, проте з внесенням змін, що обумовлені особливостями реалізації суспільних відносин в умовах використання мережі та інтернет-технологій;
- правові норми, які були створені винятково через наявність особливостей реалізації суспільних відносин, що обумовлено використанням Інтернету та інтернет-технологій [14, с. 15–19].

Як вбачається, запропонований вище підхід є більш обґрунтованим на шляху адаптації позитивного права до електронних умов його реалізації, однак при цьому варто також враховувати транскордонний характер мережі, її мінливість і швидку еволюцію інформаційно-комунікаційних технологій.

Адаптація права до нових цифрових умов має відбуватися не сегментарно, самостійно окремими галузями, а комплексно – з виробленням єдиних підходів до розуміння суспільних явищ нової інформаційної епохи. У цьому контексті роль теорії права важко переоцінити, оскільки саме ця правова наука покликана виступити фундатором подальших галузевих юридичних розробок в інформаційній сфері. Лише одночасні публічно-правові та приватноправові розробки в контексті регулювання суспільних відносин в Інтернеті здатні забезпечити належний ефект захисту як інформаційних, так і всіх інших прав і свобод людини та громадянина на етапі побудови та розвитку інформаційного суспільства.

Юридичні питання, які нині ставить Інтернет перед правовою наукою, не обмежуються винятково протиправними діями, пов'язаними з інформацією (її змістом, збиранням, зберіганням, розповсюдженням тощо), що часто є головним аргументом на користь необхідності правового регулювання мережі. Однак не варто забувати, що суспільні відносини, які сьогодні реалізуються з використанням Інтернету, є більш різноманітними та багатогранними. Безсумнівно, у цьому контексті питання інформації є одним із головних, однак не єдиним серед сфер, що потребують правового забезпечення. В.О. Копилов справедливо зазначає, що цивільно-правовий аспект інформаційних відносин пояснюється особливостями реалізації інформаційних прав і свобод, насамперед майнових прав і прав власності на інформаційні ресурси в інформаційній сфері, здійснення яких визначається особливостями інформації як об'єкта правовідносин [6, с. 98]. Ця сфера суспільних відносин регулюється низкою нормативно-правових актів, серед яких Цивільний кодекс України (наприклад, глави 36, 37, 38, 39 та інші, Закон України «Про авторське право і суміжні права», Кодекс України про адміністративні правопорушення (ст. 51, ст. 1646–1649 та інші), Кримінальний кодекс України (ст. 176, ст. 177) тощо.

Однак є й інші правові відносини, які реалізуються шляхом використання Інтернету й при цьому належать до предмета регулювання цивільного права. Основою для укладення будь-яких договорів через використання мережі є правове закріплення інституту електронного підпису. У нашій країні діє Закон України «Про електронний цифровий підпис» [15], однак, за оцінками деяких науковців у галузі права та експертів у сфері ІТ, цей акт потребує серйозного доопрацювання. Варто підкреслити, що саме закон про електронний підпис є базисом для здійснення правового регулювання низки суспільних відносин в Інтернеті. У цьому контексті одним із найбільш злободенних нині питань є регулювання в інформаційній сфері відносин купівлі-продажу і, як наслідок, захист прав спо-

живачів в Інтернеті. Питання ж про електронну комерцію та торгівлю у вітчизняній правовій науці недосліджене й потребує належного теоретичного розроблення для подальшого його законодавчого закріплення. У «Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [16], що була затверджена Кабінетом Міністрів України 15 травня 2013 р., надається визначення електронної комерції, під якою розуміється форма торгівлі товарами та послугами за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що включає всі фінансові та торгові трансакції, які проводяться за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, та бізнес-процеси, пов'язані з проведенням таких трансакцій. Ще одним пріоритетним напрямом розвитку юридичної науки й нормативно-правового регулювання є захист прав споживачів в інформаційній сфері.

У зв'язку з розвитком інформаційного суспільства в цілковитому розрізі постає й трудове право, де мають бути вирішені питання не лише доступу до Інтернету підприємств, установ, організацій та їх службовців, а й регулювання електронного прийняття на роботу. Сьогодні є досить розповсюдженою практика прийому на роботу через подання електронних резюме, мотиваційних листів із подальшим проведенням скайп-співбесід тощо. Також поширенням явищем стало дистанційне укладення трудових договорів на ведення роботи в Інтернеті, що потребує правового регулювання. Вищевикладене засвідчує необхідність майбутнього розвитку трудового права з урахуванням його реалізації у сфері Інтернету.

У забезпеченні належного рівня регулювання суспільних відносин і захисту прав людини в мережі важливу роль відіграє кримінальне право. Варто зауважити, що ця галузь права покликана знайти адекватну відповідь на всі виклики та загрози інформаційній безпеці, серед яких інформаційні злочини та кібертероризм. Кримінальне право має суттєво розвиватися в напрямі правового регулювання відносин в інформаційній сфері, а закріплення в Кримінальному кодексі України, наприклад, розділу XVI (злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку) є недостатнім правовим механізмом захисту інформаційних прав громадян і регулювання суспільних відносин в Інтернеті.

Важливим публічно-правовим аспектом інформаційних відносин є необхідність забезпечення гарантій здійснення конституційних прав і свобод людини та громадянина. Також потребує нового погляду науки конституційного права організація та здійснення державної влади в умовах інформаційного суспільства. Це викликано новітньою трансформацією демократії під впливом електронної епохи та виникненням інституту електронного голосування, еволюцією під його впливом виборчого права, побудовою електронної держави та здійсненням електронного урядування. Необхідність цих трансформацій у демократичному державному управлінні зумовлена впливом і розвитком інформаційних технологій. У майбутньому вітчизняній науці конституційного права доведеться знайти відповіді на всі виклики, що привносить у предмет його правового регулювання нова інформаційна епоха.

Нині вітчизняна юридична наука почала робити перші кроки на шляху систематизації досліджень у сфері становлення й розвитку інформаційного суспільства, уніфікації підходів до вивчення низки питань в інформаційній сфері. Свідченням цього є виділення окремої спеціальності у сфері правових дисертаційних досліджень – 12.00.13 «Інформаційне право; право інтелектуальної власності». Цей підхід у розвитку правової науки в цьому напрямі вбачається перспективним, оскільки саме предметом дослідження інформаційного права є інформаційні суспільні відносини.

Поряд із завданнями, що ставить розвиток інформаційного суспільства перед юридичною наукою в інформацій-

ній сфері, також є нагальна необхідність у законодавчому реагуванні на низку викликів нової інформаційної доби. Однак в Україні існують системні проблеми в становленні інформаційного законодавства. Починаючи з кінця 90-х рр. минулого століття, одним із пріоритетних напрямів наукових розробок стала систематизація суспільних відносин в інформаційній сфері, дослідження питання кодифікації інформаційного законодавства. За оцінками Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України, інформаційне законодавство становить значний масив нормативно-правових актів – понад 4 тисячі [17, с. 210].

У п. 2 розділу III Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки» [18] зазначається: «З метою підвищення ефективності розвитку інформаційного суспільства необхідно створити цілісну систему законодавства, гармонізовану з нормами міжнародного права з питань розвитку інформаційного суспільства, зокрема здійснити кодифікацію інформаційного законодавства». Однак донині не вдалося створити цілісну систему інформаційного законодавства та прийняти єдиний кодифікований акт у цій сфері.

Висновки. Зважаючи на вищевикладене, стає зрозуміло, що значна частина суспільних відносин в інформаційній сфері в Україні залишається нерегульованою. Цей стан вітчизняного інформаційного законодавства викликаний низкою системних недоліків. Проаналізувавши позиції із цього приводу вітчизняних науковців (І.В. Арістова [1, с. 194–198], В.М. Брижко [17, с. 213–214], О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук [19, с. 237–241], В.А. Ліпкан, В.А. Залізник [3, с. 168–171]), вважаємо за доцільне виділити такі причини недосконалості вітчизняного інформаційного законодавства:

1) відсутність загальнодержавної законодавчої системності в підході до правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері. Фрагментарність є однією з найсуттєвіших проблем у правовому регулюванні інформаційних відносин;

2) понятійно-категоріальний апарат потребує уніфікованості розуміння. Відсутність термінологічної єдності

унеможливає належний розвиток інформаційного законодавства;

3) низка нормативно-правових актів, що спрямовані на побудову інформаційного суспільства в Україні та окремих його елементів, мають декларативний характер. Відсутність реального механізму впровадження в життя заявлених цілей розвитку інформаційної сфери унеможливає ефективний прогрес нашої держави в цьому напрямі;

4) нехтування світовим досвідом у сфері побудови інформаційного суспільства та його законодавчого забезпечення й регулювання;

5) відтермінування вирішення питання правового регулювання Інтернету тощо.

Серед пріоритетних напрямів майбутнього розвитку інформаційного законодавства в Україні можна назвати такі:

– прийняття Інформаційного кодексу України;

– прийняття нового Закону України «Про Програму розвитку інформаційного суспільства в Україні»;

– щорічне затвердження Плану дій щодо розвитку інформаційного суспільства в Україні відповідно до новоприйнятої Програми розвитку інформаційного суспільства в Україні;

– прийняття Концепції інформаційної безпеки України та Плану дій щодо її реалізації;

– розробка законодавства у сфері регулювання суспільних відносин в Інтернеті тощо.

З точки зору права головними індикаторами розвитку інформаційного суспільства в окремо взятій державі є технологічний рівень розвитку інфраструктури країни, забезпечення інформаційних прав людини, рівень законодавчого забезпечення розвитку інформаційного суспільства, розвиток електронної демократії та її сегментів, у тому числі електронної держави та електронного урядування.

Отже, треба підкреслити, що необхідним є подальше наукове розроблення та законодавче регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, їх реалізації в Інтернеті. Для цього потрібно є як політична воля, так і готовність населення до нововведень, які привносить у наше життя інформаційне суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти : [монографія] / І.В. Арістова ; за заг. ред. О.М. Бан- дурки. – Х. : Ун-т внутрішніх справ, 2000. – 368 с.
- Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : [монографія] / В.М. Брижко. – К. : ТОВ «ПанТот», 2009. – 415 с.
- Ліпкан В.А. систематизація інформаційного законодавства України / [В.А. Ліпкан, В.А. Залізник] ; за заг. ред. В. А. Ліпкана. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2012. – 304 с.
- Про інформацію : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
- Бачило І.Л. Информационное право : [учебник для магистров] / И.Л. Бачило. – 3-е изд., перераб. доп. – М. : Издательство Юрайт, 2013. – 564 с.
- Копылов В.А. Информационное право : [учебник] / В.А. Копылов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 2004. – 512 с.
- Кузнецов П.У. Основы информационного права : [учебник для бакалавров] / П.У. Кузнецов. – М. : Проспект, 2015. – 321 с.
- Стрельцов А.А. Содержание информационных отношений / А.А. Стрельцов // Теоретические проблемы информационного права. – М. : Институт государства и права РАН, 2006. – С. 18–25.
- Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>.
- Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.
- Ассанж Дж. Шифропанки: свобода и будущее интернета / Дж. Ассанж, Дж. Аппельбаум, Э. Мюллер-Магун, Ж. Циммерман ; пер. с англ. Н. Караев. – М. : Азбука Бизнес ; Азбука-Аттикус, 2014. – 224 с.
- Karl-Heinz L. Die Dynamik des Internet als Herausforderung der Stabilität des Rechts – “Virtuelles Eigentum”, Copyright, Lauterkeitsrecht und Grundrechtsbindung im Internet als Exempel 1789 / L. Karl-Heinz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www2.jura.uni-hamburg.de/cei/publ/download02.pdf>.
- Рассолов И.М. Интернет-право / И.М. Рассолов. – М. : Юнита-Дана ; Закон и право, 2012. – 143 с.
- Баранов А.А. Интернет: объект правоотношений и предмет регулирования : [монография] / А.А. Баранов. – К. : Ред. Журн. «Право Украины» ; Х. : Право, 2013. – 144 с.
- Про електронний цифровий підпис : Закон від 22 травня 2003 р. № 852-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/852-15>.
- Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні : Розпорядження Кабінету міністрів України від 15 травня 2013 р. № 386-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80>.
- Брижко В.М. Основы систематизации информационного законодательства: теоретичні та правові засади : [монография] / В.М. Брижко. – К. : ТОВ «ПанТот», 2012. – 304 с.
- Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр. : Закон України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/537-16>.
- Пилипчук В.Г. Інформаційне суспільство: філософсько-правовий вимір : [монография] / В.Г. Пилипчук, О.П. Дзьобань. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2014. – 282 с.